

Milosrđe kod Terezije Avilske: Temeljni vidovi i doprinosi teologiji milosrđa

EDVARD PUNDA*

• <https://doi.org/10.31823/d.30.1.3> •

UDK: 27-144-36Theresia a Iesu, sancta • Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 4. svibnja 2021. • Prihvaćeno: 4. ožujka 2022.

»Što je zlo veće, više sja veliko dobro Vaših milosrđa.
A s koliko tek razloga mogu ja o njima zauvijek pjevati!
Usrdno Vas molim, Bože moj, da bude tako i da o njima
pjevam bez prestanka« (Ž 14, 10–11)

Sažetak: U ovom se članku promišlja o stvarnosti i pojmu milosrđa kako ga je iskusila i razumjela sveta Terezija Avilska. Ujedno se želi vidjeti koliko su njezina iskustva i promišljanja aktualna i izazovna za današnju teologiju. U prvome se dijelu pokušava pokazati aktualnost milosrđa kao teološke teme te u tom smislu i sustavno-teološki promišljati o milosrđu kod svete Terezije. Pokazat će se kako je milosrđe ne samo velika tema nego i polazište Terezijine teologije. U drugome se dijelu promišlja o odnosu milosrđa i spasenja. Iz toga se odnosa ponajbolje može shvatiti presudno značenje Božjega milosrđa za čovjeka. Tu će se tematizirati i tema mogućnosti vječne propasti te će se kroz predstavljanja nekih Terezijinih misli ponuditi poticaji za teologiju. U trećem dijelu pokazuje se kako je prema shvaćanju svete Terezije milosrđe konstanta duhovnoga života, stvarnost koja prati čitavi duhovni rast.

Ključne riječi: milosrđe, Terezija Avilska, Božja svemoć, spasenje, milosrđe – grijeh, duhovni rast.

Uvod

Onaj komu u ruke dođe bilo koje djelo svete Terezije Avilske odmah uoči da ona opisuje vlastita nutarnja iskustva, ono što je doživljavala. Osobno iskustvo sadržaj je njezinih djela, koja su zbog toga sva, u većoj ili manjoj mjeri,

* Doc. dr. sc.
Edvard Punda,
Katolički bogoslovni
fakultet, Sveučilište
u Splitu, Zrinsko
frankopanska 19,
21 000 Split, Hrvatska,
donedvard@gmail.com

autobiografska.¹ Svomu prvom velikom djelu, knjizi *Moj život* koja je u punom smislu riječi Terezijina autobiografija, svetica daje nekoliko naslova: »moja duša«, »knjiga života« te, nama posebno važan, a vjerojatno i najpoznatiji, »knjiga Božjih milosrđa«². Milosrđe je, kako će se vidjeti u ovome radu, jedan od najautobiografskijih pojmova avilske svete i sasvim sigurno jedna od središnja poruka njezinih spisa. Govoriti dakle iscrpno o milosrđu kod svete Terezije zahtijevalo bi najopširniji pristup njezinoj osobi. Upravo je to izvrsno učinio Marie-Joseph Huguenin u svome djelu *L'expérience de la miséricorde divine chez Thérèse d'Avila. Essai de synthèse doctrinale*³. Riječ je o najvažnijoj i najsveobuhvatnijoj studiji s obzirom na temu milosrđa kod svete Terezije. Ona je nezaobilazna i višestruko korisna literatura svakomu tko želi promišljati o milosrđu kod Terezije, posebno zato što iscrpno obrađuje genezu i uvjetovanosti njezine misli, kao i razvoj Terezijina iskustva milosrđa prateći njezine životne etape. Ipak, kako je to dobro uočio veliki terezijanist Ciro García, Huguenin svojom vrijednom studijom ne uspijeva odgovoriti zahtjevima promišljanja milosrđa kao teološke teme, posebno imajući u vidu sve veće izazove pred koje su stavljene teologija i duhovnost ponovnim isticanjem milosrđa u pontifikatu pape Franje.⁴ Recentniji ogleđ imao je drugi veliki terezijanist, Maximiliano Herráiz, *Teresa de Jesús, testigo y teólogo de la misericordia de Dios*⁵. Kao vrsni poznavatelj svete Terezije, navodeći mnoga mjesta iz njezinih djela, autor je jasno predstavio milosrđe kao onu stvarnost bez koje bi doista bilo nemoguće razumjeti avilsku sveticu. Posebna je zasluga autora antropološka analiza milosrđa.

¹ Djela navodimo na sljedeći način: Ž = *Moj život*; Z = *Zamak duše*; VDB = *Vapaji duše Bogu*; PS = *Put k savršenosti*; O = *Osnutci*; I = *Duhovni izvještaji*. Djela se navode tako da se najprije označi broj poglavlja, a onda broj ulomka/paragrafa. Npr. Ž 1, 2 = knjiga *Moj život*, prvo poglavlje ulomak 2. Knjiga *Zamak duše* navodi se na sljedeći način: npr. 1 Z 2, 3 = *Zamak duše*, 1. odaje, 2. poglavlje, 3. odlomak. Tekst je uvijek oslonjen na španjolske izvornike: SANTA TERESA, *Obras Completas*, Edición preparada por T. ÁLVAREZ, Burgos, ¹²2002.; SANTA TERESA, *Cartas*, Edición preparada por T. ÁLVAREZ, Burgos, ⁴1997.) a hrvatski prijevod je TEREZIJA AVILSKA, *Sabrana djela. Svezak I*, Zagreb, 2015.

² Iz pisma don Petru Castru i Neru od 19. studenoga 1581.

³ Studija je zapravo proširena i produbljena inačica doktorske teze gotovo identičnoga naziva *Au coeur de la Miséricorde Divine avec Thérèse d'Avila*. Djelom se koristimo u talijanskom prijevodu: M.-J. HUGUENIN, *L'esperienza della divina misericordia in Teresa di Gesù. Saggio di sintesi dottrinale*, Roma 2005.

⁴ Usp. C. GARCÍA, *Bollettino bibliografico Teresiano*, u: *Teresianum* 66(2015.)1–2, 479–517., ovdje 494.

⁵ Tekst je izišao u velikom zborniku *La identidad de la mística. Fe y experiencia de Dios*. Actas de Congreso Internacional de Mística – Avila 21–24 Abril 2014 – Homenaje a los 400 años de la Beatificación de Sta. Teresa de Jesús, Ávila, 2014., 703–720.

Ovim radom želimo dalje promišljati o iskustvu i nauku milosrđa kod svete Terezije. U sasvim izvornoj strukturi ovdje će se predstaviti i one teme koje nisu dostatno istražene ni u spomenutim ni u drugim radovima. Na taj ćemo način doprinijeti promišljanju milosrđa kod prve žene naučiteljice Crkve, ali i, polazeći od njezinih nenadmašnih misli, pokušati dati neke odgovore ili barem ponuditi poneko usmjerenje i poticaj sustavnoj teologiji i duhovnosti.

1. Milosrđe u teologiji i Terezijina teologija milosrđa

1.1. AKTUALNOST MILOSRĐA KAO TEOLOŠKE TEME

Izvanredni jubilej milosrđa (2015. – 2016.), koji je papa Franjo proglasio i najavio bulom *Misericordiae Vultus*⁶, bio je snažan poziv Crkvi, ali i svakom čovjeku da usmjeri svoj pogled, pogled i uma i srca, na milosrđe. Crkva, koja ima poslanje i »odgovornost da u svijetu bude živi znak Očeve ljubavi« (MV 4), nastojala je i nastoji na taj poziv odgovoriti i dubljom vlastitom otvorenosti milosrđu i svjedočenjem i naviještanjem milosrđa, posebno naviještanjem Božje riječi i sakramentom pokore, ali i uopće svojim pastoralnim djelovanjem. Taj navještaj i svjedočenje usmjereni su svakomu čovjeku, napose »onima koji žive u najudaljenijim egzistencijalnim periferijama« (MV 15). Papa je Franjo time skrenuo pozornost i izazvao teološka promišljanja o milosrđu. Budući da je već na početku svoga pontifikata, u svome prvome *Angelusu*, na petu korizmenu nedjelju u kojoj se čitalo evanđelje o preljubnici (usp. Iv 8, 1–11), spomenuo knjigu koja mu se jako svidjela, koja mu je »činila puno dobra«, autora Waltera Kaspera, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života*, ne treba čuditi da se ta studija nametnula kao svojevrsna referentna točka svih teoloških promišljanja o milosrđu.⁷ Valja istaknuti da ta studija svojim sadržajem, sustavnošću i cjelovitošću svakako spada u jedan od najrelevantnijih pothvata teologije milosrđa, odnosno teoloških promišljanja o milosrđu.⁸

⁶ FRANJO, *Misericordiae Vultus – Lice Milosrđa. Bula najave izvanrednoga jubileja milosrđa*, Zagreb, 2015. (= MV).

⁷ W. KASPER, *Milosrđe. Temeljni pojam evanđelja – ključ kršćanskoga života*, Zagreb, 2015. Zacijelo je Franjo svojim riječima potaknuo i hrvatski prijevod knjige. Od teološki korisne literature na hrvatskom jeziku u kojoj se također lako primijeti Franjin poticaj, ali i nadahnutost Kasperovim mislima: R. CHEAIB, *U Božjem krilu. Mrvice teologije milosrđa*, Zagreb, 2016. *Jubilej milosrđa* potaknuo je i znanstveni simpozij u Đakovu, čiji su radovi sabrani u I. RAGUŽ, Š. ŠOKČEVIĆ (ur.), *O Božjem milosrđu*, Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog simpozija o milosrđu održanog 22. travnja 2016. godine na Katoličkom bogoslovnom fakultetu u Đakovu Sveučilišta Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Đakovo, 2016. Temu milosrđa hrvatski su teolozi promišljali iz različitih perspektiva. Uglavnom je riječ o radovima objavljenima u teološkim časopisima. Malu, ali teološki vrlo vrijednu knjigu o milosrđu objavio je I. RAGUŽ, *Milosrđe*, Đakovo, 2016.

⁸ Ovdje je prikladno napomenuti da je i prije Franjina osvrta na Kasperovo *Milosrđe* naš teolog Ivica Raguž već iste godine, kada je knjiga izdana u Njemačkoj, napravio izvrsnu recenziju u kojoj je i

Kao takva, ona je i nama bila nadahnuće za sustavno teološko promišljanje milosrđa u iskustvu i nauku svete Terezije. To konkretno znači: preko Terezijinih iskustava i refleksija milosrđa otkriti značenje milosrđa za teologiju⁹ i povezati ga s onim teološkim i duhovnim temama koje omogućuju rasvijetliti izvorno značenje milosrđa i koje pokazuju da je milosrđe jedan od ključnih pojmova teologije i duhovnosti.

Kasper na početku svoje studije ustvrđuje da Božje milosrđe, koje je »za Bibliju središnja a za sadašnje iskustvo stvarnosti aktualna tema«, nije pronašlo primjerenije mjesto u teologiji te se »u leksikonima i priručnicima dogmatske teologije u najboljem slučaju pojavljuje na rubu«¹⁰. Ono je po njemu »važljivo zanemarena tema«¹¹, a razlog tomu sažima tvrdeći da »u okviru metafizičkih svojstava nema mjesta za milosrđe koje ne proizlazi iz Božje biti, nego iz povijesne Božje

sam naglasio važnost milosrđa kao teološke teme i izrazio nadu da će ta knjiga »biti poticaj da milosrđe zaista postane središnjom temom teologije, duhovnosti i cjelokupnoga djelovanja Crkve«. I. RAGUŽ, Walter Kardinal Kasper, Barmherzigkeit. Grundbegriff des Evangeliums – Schlüssel christlichen Lebens, Herder, Freiburg – Basel – Wien, 2012., 252 str. u: *Diacoviensia* 20(2012.)2, 285–288., ovdje 288.

⁹ »Ustanovio sam da je milosrđe, koje ima središnje značenje u Bibliji, uvelike palo u zaborav u sistematској teologiji, ili ga se obrađuje vrlo maćehinski. Kršćanska duhovnost i mistika su u ovom, kao i u drugim pitanjima školske teologije, znatno naprednije.« W. KASPER, *Milosrđe*, 9.

¹⁰ *Isto*, 22. Kasper će u tome smislu uputiti kritiku i samomu sebi jer je temu »milosrđa previdio i zaobišao u svojem nauku o Bogu *Der Gott Jesu Christi* (1982.)«. *Isto*, 22., bilješka 36. Od velikih i poznatih teoloških rječnika koje smo konzultirali – R. LATOURELLE, R. FISICHELLA (ur.), *Dizionario di teologia fondamentale*, Asisi, 1990., G. BARBAGLIO, G. BOE, S. DIANICH (ur.), *Teologia*, Milano, 2002., L. PACOMIO, V. MANCUSO (ur.), *Dizionario Teologico Enciclopedico*, Casale Monferrato, 1993., G. BARBAGLIO, S. DIANICH (ur.), *Nuovo Dizionario di Teologia*, Milano, 1988., S. DE FIORES, T. GOFFI (ur.), *Nuovo Dizionario di spiritualità*, Milano, 1985., J.-Y. LACOSTE (ur.), P. CODA, (ur. za tal. izdanje), *Dizionario critico di teologia*, Roma, 2005. – samo zadnji donosi pojam *milosrđe*. Iako bi se, s obzirom na to da je riječ o *kritičkom rječniku*, moglo reći da je tema prikladno obrađena, valja napomenuti da autor ne nudi gotovo nikakvo teološko promišljanje o milosrđu. Tek napominje da ako se izuzme poneki tekst učiteljstva (Ivan Pavao II. i enciklika *Dives in misericordia*) te duhovne misli (Faustina Kowalska), »čini se da moderno doba nije posebno razvijalo ovu temu«. Usp. D. CEREBELAUD, *Misericordia*, u: J.-Y. LACOSTE (ur.), P. CODA, (ur. za tal. izdanje), *Dizionario critico di teologia*, Roma, 2005., 851–853. Važno je i znakovito, ipak, da pojam milosrđa donose dva velika projekta biblijske teologije, X. LEON-DUFOUR (ur.), *Rječnik biblijske teologije*, Zagreb, 1993. i R. PENNA, G. PEREGO, G. RAVASI (ur.), *Temi teologici della Bibbia*, Milano, 2010. R. Rodrigues Da Silva u *Temi teologici della Bibbia* vrlo sustavno i, za tu vrstu rada, iscrpno pokazuje relevantnost i teološke implikacije milosrđa unutar biblijske objave: Tore, proroka, Psalama te u djelima i riječima Isusa Krista i u životu prvih kršćanskih zajednica, odnosno o milosrđu kao sadržaju Pavlova propovijedanja. R. RODRIGUES DA SILVA, *Misericordia*, u: R. PENNA, G. PEREGO, G. RAVASI (ur.), *Temi teologici della Bibbia*, Milano, 2010., 857–863. Tim se potvrđuje da je milosrđe velika stvarnost biblijske objave, odnosno velika dimenzija povijesti spasenja bez koje je nemoguće razumjeti Boga i govoriti o Bogu.

¹¹ W. KASPER, *Milosrđe*, 21.

objave samoga sebe¹². Ovdje nije tek riječ o teološkom zapostavljanju milosrđa. Riječ je uopće o poteškoćama koje je teologija zbog svojih metafizičkih polazišta imala i ima s biblijskim shvaćanjem Boga, dakle poteškoće govora o Bogu koji ljubi, suosjeća, supati, koji se brine za čovjeka, konačno, o Bogu koji trpi. Biblijsko shvaćanje Boga ne temelji se na spekulacijama i teoretiziranju, nego na konkretnim povijesnim iskustvima. Biblijski je Bog prisutni, djelujući Bog, Bog koji je blizak i koji skrbi za čovjeka. Bilo bi, ipak, odveć krivo brzopleto zaključiti da je biblijsko shvaćanje Boga u suprotnosti s filozofskim pozicijama promišljanja Boga kao savršenoga bića koje nema potrebu ni za kime, štoviše, kao samoga bitka (*ipsum esse subsistens*). Jedan od trajnih izazova kršćanstva, posebice kršćanske teologije, u tome je da odredi »odnos između filozofskoga shvaćanja bitka i biblijskoga shvaćanja Boga«¹³. Susret židovstva, potom i kršćanstva s helenističkom mišlju otvorio je put povezivanju filozofskoga pojma Boga i biblijske vizije Boga. Posebna je važnost toga povezivanja – u kojem teologija ide dalje od samoga navezivanja na filozofiju, nudeći originalna i samoj filozofiji konstruktivna polazišta – u tome što je ono u službi mišljenja Boga onkraj panteističkih i antropomorfnih redukcija s jedne strane i guranja Boga u prostor apstraktnoga, krajnje izdvojenosti iz svijeta i osobnih ljudskih situacija, s druge strane. Danas to povezivanje ne može zaobići horizont slobode, ljubavi, poimanja osobe te pitanja ljudskoga iskustva.¹⁴ Vjera u Boga vjera je u Boga koji je Otac, koji ljubi i koji se intimno veže s čovjekom te zahvaća čovjeka cjelovito, u svim njegovim dimenzijama.

1.2. MILOSRĐE KAO ISHODIŠTE I VELIKA TEMA TEREZIJINE TEOLOGIJE

Horizont unutar kojega sveta Terezija promišlja o Bogu vlastito je iskustvo Božje djelujuće prisutnosti i spasenjskoga zahvata u njezin život. Sva su njezina djela naracija tih iskustava.¹⁵ Posebno je važno što je upravo pojam i stvarnost milosrđa jedan od temeljnih u Terezijinu iskustvu i govoru o Bogu.¹⁶ Navođenje svih mjesta odve-

¹² *Isto*, 24.

¹³ *Isto*, 115.

¹⁴ Usp. W. KASPER, *Bog Isusa Krista. Tajna trojedinog Boga*, Đakovo, ²2004., 229–243., na koje sam Kasper poziva u: *Milosrđe*, 115, bilješka 12.

¹⁵ O teološkoj važnosti iskustva kod svete Terezije dovoljno je vidjeti: T. ÁLVAREZ, *Un testigo fuerte de la esperanza cristiana*. Teresa de Jesús, u: *ISTI, Estudios Teresianos III*, Burgos, 1996., 173–188.; M. HERRÁIZ, *Teresa de Jesús, maestra de experiencia*, u: *ISTI, A zaga de tu huella. Escritos teresianosanjuanistas y de espiritualidad*, Burgos, 2004., 71–110.

¹⁶ Prema *Konkordancijama*, milosrđe se – *miser cordia* – pojavljuje u Terezijinim tekstovima 188 puta. Pridjev *miser cordioso* (milosrdan, milostiv) pojavljuje se tek jednom u *Zamku duše* (3, 2, 9), jednako kao i prilog *miser cordiosamente* (milosrdno, milostivo) u *Moj život* (31, 17). J. L. ASTIGARRAGA, A. BORRELL (ur.), *Concordancias de los escritos de Santa Teresa de Jesús*, I–II, Roma, 2000., 1654–1656. U hrvatskom prijevodu Terezijinih djela prilog *miser cordiosamente* s dodatkom *tan*

lo bi nas unedogled. Započet ćemo s tekstom koji terezijanisti smatraju jednim od najvažnijih za razumijevanje Terezijina iskustva i govora o Bogu:

»*Puno puta sam zaprepaštena mislila o velikoj Božjoj dobroti i naslađivala se moja duša videći njegovu veliku darežljivost i milosrđe. Neka bude blagoslivljan za sve, jer sam jasno vidjela da nije propustio platiti mi, još u ovome životu, nijednu dobru želju. Koliko god nevaljala i nesavršena bila moja djela, ovaj moj Gospodin ih je popravljao, usavršavao i davao im vrijednost, a zla i grijeha zatim skrivao. Čak i u očima onoga tko ih je vidio dopušta Njegovo Veličanstvo da se izgube i briše ih iz njegova sjećanja. Pozlaćuje krivice, čini da zasja krepost koju sam Gospodin unosi u mene, gotovo me prisiljavajući da je posjedujem*« (Ž 4, 10).

Taj nam tekst, s metodološke točke gledišta, najprije pokazuje da je Terezija o Božjem milosrđu intenzivno razmišljala.¹⁷ Ono je njezino veliko iskustvo i važna tema njezinih refleksija. Ono je najprije stvarnost koja ju je obuzimala i pricinjala joj užitek¹⁸ te ju je poticalo na blagoslivljanje, davanje slave Bogu. Već tu vidimo da je riječ o pojmu i stvarnosti koja se ne može reducirati na intelektualno shvaćanje i pristup. Božje ju je milosrđe cjelovito zahvaćalo i poticalo u njoj odgovor i razuma i volje, čega je konačni izričaj doksološki: blagoslivljanje i slavljenje Boga, odnosno *pjevanje Božjih milosrđa* (usp. Ž 14, 10–11).

Sadržajno gledano, iz toga teksta najprije razaznajemo da se milosrđem Bog očituje kao živi, kao Bog povijesti spasenja, Bog koji je blizu čovjeku, koji je velikodušan u praštanju i koji posvećuje čovjeka, čak i *pozlaćujući njegove krivice*. Milosrđe je prema tomu konstitutivno i u antropološkoj perspektivi, o čemu će još biti riječi.

u cijelosti je previđen. Mogu se usporediti originalni španjolski tekst i hrvatski prijevod. »Es para alabar al Señor lo que en esto pasa, y aun para lastimar mucho el corazón; porque muchas almas tornan atrás, que no saben las pobrecitas valerse. Y así creo hiciera la mía, si el Señor **tan misericordiosamente** no lo hiciera todo de su parte; y hasta que por su bondad lo puso todo, ya veré vuestra merced que no ha habido en mí sino caer y levantar.« Hrvatski prijevod iz *Sabranih djela. Svezak I.*: »Za hvaljenje Boga je ono što se pritom zbiva, pa čak i da se jako ojadi srce. Jako puno duša okreće se natrag zato što si jadvnice ne znaju pomoći. Vjerujem da bi tako napravila i moja da Gospodin nije sve učinio sa svoje strane. I dok nije po svojoj dobroti sve sredio, Vaša će milost vidjeti da je kod mene bilo samo padanje i ustajanje.« Trebalo bi stajati »vjerujem da bi tako napravila i moja da Gospodin nije **tako milosrdno/milostivo** sve učinio sa svoje strane«. U talijanskom prijevodu prilog je poimeničen – »nella sua infinita misericordia«. TERESA D'AVILA, *Opere Complete*, Milano, 2000. Začuđuje kako u T. ÁLVAREZ, (ur.), *Diccionario de Santa Teresa. Doctrina e Historia*, Burgos, 2002., nema »glasa« *milosrđe*.

¹⁷ Detaljnu interpretaciju teksta vidi u: T. ÁLVAREZ, Teología – »Palabra sobre Dios« en *Vida* 4, 10, u: ISTI, *Estudios Teresianos*, III, Burgos, 1996., 433–441.

¹⁸ »Jer istina je, zacijelo, da mi puno puta ublažuje žalost zbog mojih velikih grijeha *zadovoljstvo koje mi pricinja to što se spoznaje mnoštvo Vaših milosrđa*« (Ž 4, 3).

Ovdje je dovoljno istaknuti da je neupitno da je milosrđe za Tereziju ono što ljudsku povijest čini poviješću spasenja.¹⁹

Iz milosrđa je razumljiva ne samo Božja ekonomija nego i imanencija. Odnosno, milosrđe je povijesna eksplozija, »bujica« (usp. DV 2) ljubavi Boga koji je u svojoj naravi, u samome sebi, ljubav. Ono je za Tereziju vidljiva forma, *djelo* kojim Bog objavljuje samoga sebe. Iz milosrđa koje ima prema njoj Terezija spoznaje kakav je Bog u sebi. Ono je nesumnjivo sadržaj objave. Ali Terezija milosrđu Božjem pripisuje i posredničku funkciju. Bog milosrđem omogućuje spoznaju samoga sebe. Konkretni razlog toga Božjega *sebepriopćavanja* jest život u Bogu i, kako smo prethodno vidjeli, svjedočanstvo u doksološkoj formi.

»Božja veličina nema granica, a isto tako neće je imati ni Njegova djela. Tko će prebrojati Njegova *milosrđa* i divote? [...] Veliko nam *milosrđe* iskazuje time što je te stvari saopćio osobi od koje ćemo ih moći saznati pa ćemo, što budemo više spoznavale da se druži sa stvorovima, više hvaliti Njegovu veličinu²⁰ [...]. [Moja je] namisao da ne budu skrivena Njegova *milosrđa*, zato da bude više *hvaljeno i slavljeno Njegovo ime*« (7 Z 1, 1).

Bog se kod Terezije ne ukida u milosrđu niti je ono redukcija Božje transcendenције. Dapače, milosrđe je za Tereziju najsigurniji znak da čovjek ne može postaviti granicu Bogu. Što više raste iskustvo milosrđa, sve je veća sigurnost da je Bog *semper maior*. Stoga, ako se pitanje milosrđa promišlja unutar teoloških zahtjeva za određenjem Božje biti, zasigurno se može reći da se milosrđe kod Terezije predstavlja kao iznimno važan, odlučujući pojam i stvarnost razumijevanja Božje biti.

Milosrđe je nesumnjivo Božja vlastitost, stvarno Božje ime: »O Bože moj i milosrđe moje« (VDB 1, 2; 4, 1).²¹ Iako se u teologiji i duhovnosti mogu pronaći slični iskazi, odnosno ne manjkaju mišljenja o milosrđu kao Božjoj vlastitosti, držimo da je Terezijin *vapaj*, u tome smislu, sasvim originalan. Milosrđe, kao Božje svojstvo, ne odnosi se tek na Božju narav. Kod Terezije svaka osoba Trojstva ima svoje

¹⁹ Tu temu sažima i papa Franjo u *Misericordiae Vultus*: »Milosrđe čini Božju povijest s Izraelom poviješću spasenja« (MV 7).

²⁰ U hrvatskom prijevodu izvorna riječ *grandeza* prevedena je kao *velikodušje*. Iako nije riječ o ozbiljnijoj pogrješci, posebno stoga što se kod Terezije riječ *grandeza* povezuje sa značenjima riječi *excelencia*, *magnificencia* i *majestad*, odlučili smo se za doslovni prijevod *veličina*. Velikodušje (velikodušnost, darežljivost...) također je prisutno u Terezijinu vokabularu, ali ne u *Zamku duše*: *magnanimidad* (samo u Ž 18, 3) te *magnificencia* (npr. Ž 4, 10; 5, 11 te VDB 12, 5). U Španjolsko-hrvatskom rječniku *magnanimidad* se navodi isključivo kao velikodušnost, a *magnificencia* kao veličanstvenost, raskoš, sjaj, divota i darežljivost. Vidi: V. VINJA, *Španjolsko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 2005., 744.

²¹ Evo usklika u izvornom obliku: »¡Oh Dios mío y misericordia mía!« (VDB 1, 2).

posebno očitovanje milosrđa. Komentirajući molitvu Očenaša u *Putu savršenosti*, Terezija posebno ističe Očevu milosrđe. Ono je sve u tome da nas Otac čini svojim sinovima. Zato je posebno važna Očeva velikodušnost u opraštanju grijeha, a to je posebno svojstvo njegova milosrđa: »Ovdje lijepo pristaje Vaše milosrđe« (PS 36, 2). Milosrđe usto pokreće Oca da nam pošalje svojega Sina, koji je u svome čovjektivu utjelovljenje Božjega milosrđa. Najsnažnije očitovanje milosrđa Druge Božanske Osobe svakako je u otajstvu njegove muke i smrti: »Kćeri, hoću da ti moja krv prikoristi, i nemoj se bojati da će ti uzmanjkati moga milosrđa« (I 26, 1). Posebno djelo milosrđa Duha Svetoga svakako je afektivno oslobođenje (Ž 24, 5–8), bez kojega nema »čiste ljubavi« (PS 6, 1), »ljubavi koja nema vlastitih probitaka« (PS 7, 1), a što je presudno za istinsko zajedništvo i s Bogom i s drugima (usp. PS 4, 7).

Zaključno možemo ustvrditi da je milosrđe za Tereziju iznimno važno Božje svojstvo polazeći od kojega živi i reflektira vlastitu povijest kao povijest spasenja, ali i kojim je uvedena u božanski život te joj je omogućilo da kontemplira Boga u njemu samome. Time dolazimo do jednoga vrlo aktualnoga i izazovnoga pitanja u teologiji milosrđa.

1.3. ODNOS BOŽJE SVEMOĆI I MILOSRĐA

Kasper navodi da milosrđe nije tek jedna od Božjih vlastitosti, nego je temeljno Božje svojstvo i organizirajuće središte Božjih svojstava, dakle ono Božje svojstvo od kojega treba polaziti pri razumijevanju drugih Božjih svojstava. Ovdje se ne možemo detaljnije baviti Kasperovom tvrdnjom. Pravo je pitanje može li se govoriti o milosrđu kao temeljnom Božjem svojstvu ako je temeljna Božja vlastitost ljubav, a ne milosrđe. Kasper na to odgovara tvrdnjom da je milosrđe »prema vani vidljiva i djelotvorna strana Božje biti, koja je ljubav (1 Iv 4, 8. 16). Ono izriče Božje biće koje je milostivo okrenuto svijetu i ljudima i koje im se u povijesti uvijek iznova okreće, svoju dobrotu i ljubav koja mu je svojstvena. Ono je Božja *caritas operativa et affectiva*. Milosrđe, dakle, moramo označiti kao temeljno Božje svojstvo«²².

²² W. KASPER, *Milosrđe*, 118. Kasper ovdje navodi svetoga Tomu. O odnosu milosrđa i ljubavi može se vidjeti i I. RAGUŽ, *Milosrđe*, 63–71. Na tragu svetoga Tome, Raguž pokazuje kako je milosrđe najveća krjepost ako se njome čovjek daje, pomaže drugima u njihovoj bijedi; ono nas najuspješnije dovodi do drugih pa je prema tome i najhumanija krjepost. Ipak, pod vidom usavršavanja osobe, ljubav je najveća krjepost. Odnosno, »milosrđe bi bilo najveća krjepost za čovjeka kada čovjek ne bi imao većega od sebe, a to je Bog« (66.). Raguževa su promišljanja jako važna, posebno stoga što ističu da je u kršćanskom životu najvažnija ljubav prema Bogu, ali i stoga što upozoravaju na potrebu ostvarenja kršćanske vjere i milosrđem i ljubavlju prema Bogu. Ipak, ni Raguž se ovdje ne dotiče odnosa Božje ljubavi i njegova milosrđa, odnosno ne tematizira pitanje odnosa Božje ljubavi i Božjega milosrđa kao Božjih svojstava. Od Božjih svojstava koja promišlja u odnosu s Božjim milosrđem, Raguž kratko navodi pravednost i, ono što nam je posebno zanimljivo s obzirom na svetu Tereziju, promišljanje o odnosu Božjega milosrđa i svemoći.

Iako Terezija sustavno ne promišlja o odnosu između Božjih svojstava, pa tako ni o odnosu milosrđa prema nekomu drugomu Božjemu svojstvu, zanimljivo je kako povezuje Božju (sve)moć i milosrđe. Možda ne će teološki formulirati taj odnos na način kako je to učinio sveti Toma,²³ ali iskustveno proživljava i reflektira taj odnos. Na nekoliko mjesta, kada opisuje svoja duhovna iskustva, Terezija piše kako je »poznavala Božju veliku moć i milosrđe« (VDB 4, 2). Otuda i njezina molitva u kojoj se isprepleću zazivi milosrđa i moći: »O Bože moj i milosrđe moje! [...] Moćni ste, veliki Bože« (VDB 4, 1).

Iz osmoga poglavlja *Vapaja duše Bogu* možemo vidjeti jednu Terezijinu posebnost u promišljanju odnosa Božje moći i milosrđa. Sasvim spontano, unutar svojih molitvenih uzdaha, Terezija se dotiče vrlo važne teme duhovnosti, ali i (kršćanske) antropologije uopće. Riječ je o samospoznaji, odnosno o rasvijetljenosti.²⁴ Kako bi opisala problem i upozorila na veliku poteškoću i ozbiljnost nedostatka samospoznaje, odnosno rasvijetljenosti s obzirom na vlastito stanje, Terezija to stanje uspoređuje sa stanjem sljepca od rođenja kojega je Isus izliječio (usp. Iv 9). Duhovnu sljepoću, nerasvijetljenost, nedostatak samospoznaje Terezija naziva »veliko sljepilo«, koje je mnogo veće od tjelesne sljepoće. Iz toga se rađa molitva iz koje se, prema našem mišljenju, može iščitati originalnost Terezijine misli u pogledu odnosa Božje moći i milosrđa: »Dajte nam, Gospodine, svjetlo, gledajte da nam je potrebnije nego sljepcu od rođenja jer on je htio vidjeti svjetlo, a nije mogao. A sad, Gospodine, ne želi se vidjeti. Ah, kakve li neizlječive bolesti! Tu se, Bože moj, ima pokazati Vaša moć, tu Vaše milosrđe« (VDB 8, 2).

Božja se moć u tome slučaju odnosi na ono što čovjek ne može, ali želi, otvoren je tomu, a to je izlječenje od fizičke sljepoće (*htio je vidjeti svjetlo, a nije mogao*). Božje se milosrđe pak odnosi na izlječenje od duhovne sljepoće, nepoznavanja samih sebe (*ne želi se vidjeti*), a to je za Tereziju nesumnjivo mnogo veća poteškoća (kakve li *neizlječive bolesti*). Može se reći da, prema Tereziji, Bog milosrđem potiče da se otvorimo njegovoj (sve)moći. Ono je samim time posebna forma Božje moći koja uvažava i čuva ljudsku slobodu, a time i ljudsko dostojanstvo. Terezija dakle na jedan sasvim originalan način iskustveno živi i promišlja odnos između Božje (sve)moći i milosrđa: Bog je do kraja moćan, možemo reći božanski moćan, upravo zato

²³ »Svojstveno je Bogu činiti milosrđe i u tome se na poseban način očituje njegova svemoć.« TOMA AKVINSKI, *Summa Theologiae*, II-II, q. 30, a. 4.

²⁴ Ta se iznimno važna tema nalazi u Terezijinim spisima i njezinu duhovnom iskustvu. Spoznaja samih sebe preduvjet je istinske molitve, odnosno svakoga ispravnoga odnosa s Bogom. U duhovnom životu ništa ne koristi ako se nema jasnu spoznaju vlastitoga stanja, a to nužno znači i svijest o vlastitoj grješnosti. »Promatranje grijeha i vlastite samospoznaje na ovom putu molitve jest kruh s kojim se moraju jesti sva jela, koliko god slasna bila, a bez ovoga kruha ne bi se mogli održavati, ali treba jesti umjereno« (Ž 13, 15).

što je milosrdan.²⁵ Terezija time nadvladava razne kritike milosrđa, posebno one prema kojima bi milosrđe bilo izraz nemoći.²⁶

2. Milosrđe i spasenje

Božje milosrđe igra važnu, presudnu ulogu s obzirom na čovjekovo spasenje. Nitko se ne može spasiti bez Božjega milosrđa. »Ono je uvjet našega spasenja«²⁷, tvrdi papa Franjo u buli *Misericordiae vultus*. Spasenje i iskustvo spasenja velika je tema u Terezijinim djelima²⁸. Ovdje joj pristupamo isključivo u odnosu prema Božjem milosrđu, odnosno s obzirom na važnost Božjega milosrđa za spasenje.

2.1. BOŽJE MILOSRĐE TEMELJ TEREZIJINA SPASENJSKOGA REALIZMA

Terezijanisti su u svojim studijama dostatno pokazali da je spasenje kod Terezije i kristološka, i eshatološka, i uopće antropološka kategorija. Ono je jedan od središnjih pojmova Terezijine teologije milosti.²⁹ Kršćanski je život za Tereziju iskustvo spasenja. I više: život bez iskustva spasenja, bez iskustva Božjega zahvata, za Tereziju se i ne može zvati život u pravom smislu riječi.³⁰ Posebno je u tom pogledu važna misao o nemogućnosti spasenja vlastitim snagama. »U mojoj duši ne bi bilo snage da se spasi, da joj ih [=mnoge milosti] Njegovo Veličanstvo nije ulijevalo« (Ž 18, 5).³¹ Početna poglavlja knjige *Moj život* svjedoče o snažnim i dugotrajnim

²⁵ »Bog, koji bi bio samo milosrdan, a ne i svemoćan, ne bi više bio Bog; ali i Bog koji bio samo svemoćan, a ne i milosrdan, bio bi despot vrijedan prijezira.« W. KASPER, *Milosrđe*, 158.

²⁶ Usp. isto, 27–30., I. RAGUŽ, *Milosrđe*, 64–65.

²⁷ MV 2. Tu je temu sustavno izložio A. MATELJAN, Božje milosrđe i naše spasenje. Soteriološke teorije i Drugi vatikanski koncil, u: *Bogoslovska smotra* 86(2016.)3, 597–623.

²⁸ Tema spasenja jedna je od većih i kompleksnijih u iskustvu i nauku svete Terezije. Ono je Božje djelo u Isusu Kristu, konačno ispunjenje života, stvarnost koja će se konačno ostvariti u eshatonu, ali i stvarnost koja se milosno iskušava i u ovome životu. Zahvaljujući Božjem milosrđu, Terezija može vlastiti život shvaćati kao (mikro)povijest spasenja.

²⁹ Ciro Garcia, jedan od poznatijih terezijanista koji se posebno bavio teološkim temama prisutnim u Terezijinim djelima i iskustvu, u pojmu i stvarnosti milosti vidi jedan od *ključeva iščitavanja* svih Terezijinih djela i razumijevanja kompleksnosti njezina iskustva. Milost je za Tereziju Božja osobna komunikacija, potpuno besplatna stvarnost te, u iskustvu onoga tko ju prima, događaj spasenja. C. GARCÍA, *Santa Teresa de Jesús. Nuevas claves de lectura*, Burgos, 1998.

³⁰ »Željela sam živjeti, jer sam dobro shvaćala da ne živim, nego da se borim sa sjenom smrti, a nije bilo onoga tko mi dao život, a ja ga nisam mogla uzeti, a Onaj koji mi ga je mogao dati, imao je pravo da mi ne priskoči u pomoć, budući da me je toliko puta vratio k sebi, a ja njega napuštala.« (Ž 8, 12)

³¹ »Zaklinjala sam Gospodina da mi pomogne, ali sam, zacijelo, grijeshila – kako mi se sada čini – što nisam sve pouzdanje stavila u Njegovo Veličanstvo i posve ga izgubila u sebe. Tražila sam lijeka, trudila sam se, ali, zacijelo, nisam shvaćala da sve malo pomaže ako se ne lišimo posve pouzdanja u sebe i stavimo ga u Boga« (Ž 8, 12).

Terezijinim nutarnjim borbama i padovima iz kojih je, kako tvrdi, izišla isključivo zahvaljujući Božjem milosrđu:

»Prelazila sam ovo *olujno more* gotovo dvadeset godina s ovim padovima [...]. Znam reći da je to jedan od *najmučnijih života* što mi se čini da se može zamisliti; niti sam uživala Boga niti sam imala zadovoljstva u svijetu. [...] To je tako *mučan rat*, da ne znam kako sam ga mjesec dana mogla podnositi, a kamoli tolike godine. Ipak jasno vidim *veliko milosrđe* što mi ga je udijelio Gospodin: kada sam se već trebala baviti svijetom, da imam srčanosti baviti se molitvom« (Ž 8, 2).

Upravo su iskustva Božjega milosrđa za Tereziju ključna i za razumijevanje Božje vjernosti i za pravilan odnos prema samoj sebi. Bog svojim milosrđem pokazuje da je bliz čovjeku u svakome trenutku, da ga ne napušta niti prepušta njemu samomu. Stoga milosrđe oslobađa od pesimizma, od rezigniranosti u koju se može upasti nakon spoznaje vlastitih slabosti i padova: »*milosrđe Božje ulijeva sigurnost*, kaže Terezija, da me – kad me je već izvukao iz tolikih grijeha – neće htjeti ispustiti iz svoje ruke zato da se ne izgubim« (Ž 38, 7).³² Zbog toga je milosrđe za Tereziju mnogo više od empatije ili sućutnosti kojima bi Bog pokazao razumijevanje za ljudsko stanje. Bog svojim milosrđem pomaže čovjeku da ide naprijed, da ustane iz svoje bijede: »Razmišljajući o ljubavi kojom me je ljubio, ponovno bih se ohrabrila, jer u njegovo milosrđe nikada nisam gubila pouzdanje, a u sebe jesam puno puta« (Ž 9, 7).³³

Kao takvo, milosrđe koje oslobađa od duhovnoga pesimizma oslobađa i od optimizma temeljenoga na vlastitim (duhovnim) uspjesima.³⁴ Tereziji je iskustveno jasno ono što će biti definirano na Tridentskom koncilu, da nitko ne može imati si-

³² »Neka se pouzda u Božju dobrotu, koja je veća od svih zala što ih možemo učiniti. On ne pamti našu nezahvalnost kada se mi, upoznavši se, hoćemo vratiti njegovu prijateljstvu, niti milosti koje nam je udijelio da bi nas kaznio zbog njih. Štoviše, pomažu da nam brže oprosti, kao ljudima koji su već pripadali njegovoj kući i, kako se kaže, jeli njegov kruh. Neka se sjetite njegovih riječi i pogledaju što je napravio sa mnom, jer sam se ja umorila vrijeđati ga prije nego mi je Njegovo Veličanstvo prestalo oprastati. Nikada se ne umori dajući niti se mogu iscrpiti njegova milosrđa. Nemojmo se ni mi umoriti primajući. Neka bude blagoslivljan za vijeke, amen, i neka ga hvale svi stvorovi« (Ž 19, 15).

³³ Tu je vrlo važnu ideju, odnosno značajku Božjega milosrđa dobro uočio i istaknuo I. Raguž: »[Bog] nam u svojem milosrđu uvijek iznova daje milost, snagu, a time i poticaj da se ni mi ne mirimo sa sobom, da u svojem životu uvijek započinjemo, da se obraćamo i mijenjamo.« I. RAGUŽ, *Milosrđe*, 50.

³⁴ Papa Franjo lijepo kaže da se kršćanska nada ne klanja optimizmu (ne pada u optimizam) niti se smatra sigurnom u pesimizmu. Ona je borbena! I bori se bez tjeskobe i sljepoće, učvršćena sigurnošću cilja prema kojem ide. O tome vidi: J. M. BERGOGLIO / FRANJO, *Samo je u njemu nada. Duhovne vježbe*, Split, 2014.

gurnost vlastitoga spasenja niti sigurnost milosti.³⁵ »Meni se čini, Gospodine moj, nemogućim da Vas više posve ostavim, ali jer sam Vas toliko puta ostavila, ne mogu se prestati bojati« (Ž 6, 9).³⁶

Možemo reći da Terezija zastupa spasenjski realizam. S jedne strane »milosrđe ulijeva sigurnost«, a s druge strane »ne mogu se prestati bojati«. No nipošto nije riječ o tjeskobnom strahu ili rezigniranosti; riječ je isključivo o svijesti da se po slobodnoj volji možemo odvojiti od Boga: »o kad će svanuti onaj sretni dan [...] gdje nećeš više biti slobodna da griješiš, niti ćeš htjeti da budeš slobodna, jer ćeš biti zaštićena od svake nevolje, sjedinjena sa životom svoga Boga« (VDB 17, 4). Iz toga teksta također možemo jasno zaključiti da je za Tereziju prava sloboda samo ona u kojoj je čovjek usmjeren prema Bogu, a to se može ostvariti samo uz pomoć Božje milosti. Terezija uz to ovdje tematizira i odnos slobode i grijeha pri čemu slobodu shvaćenu kao mogućnost izbora zla uopće ne smatra pravom slobodom, već nevoljom.³⁷ I tu kod Terezije nalazimo predivnu sliku kojom opisuje svoje viđenje potpune slobode kao posvemašnjega predanja Bogu: »on neka kraljuje, a ja da budem njegova ropkinja, jer ne želi druge slobode moja duša. Kako bi bio slobodan onaj, koji bi bio daleko od Svevišnjega? Koje je ropstvo veće i jadrnije, nego kad se duša istrгла iz ruke svoga Stvoritelja?« (VDB 17, 3). Biti rob Božji za Tereziju nije ugroza slobode ili pasivnost, nego prostor jedine istinske slobode. Onaj tko nije Božji rob robuje drugim bogovima i, što Terezija snažno ističe, sebi samomu, svojoj slobodi. Evo predivne Terezijine misli, zapravo, jednoga njezina molitvenoga ushita: »o slobodna voljo, tolika robinjo svoje slobode« (VDB 17, 4).

Na ovome je mjestu prikladno istaknuti kako Terezija, koja je poput svetoga Pavla (usp. Rim 5, 20) imala snažna iskustva da »što je zlo veće, više sja veliko dobro Vaših milosrđa« (Ž 14, 10), jednako kao i Pavao zna da je grijeh uvijek zlo i predstavlja objektivnu štetu. Prema tomu, »jedino sam ga molila da mi dade milost da ga

³⁵ Usp. TRIDENTSKI KONCIL, Sažetak vjerovanja, u: H. DENZINGER, P. HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka i vjerovanja definicija i izjava o vjeri i čudoredu*, Đakovo, 2002., br. 1534.

³⁶ I nastavlja: »Čim biste se malo udaljili od mene, sa svime bih se srušila na tlo. Blagoslivljani budite uvijek, jer, premda sam ja ostavljala Vas, Vi niste sasvim ostavili mene, tako da ne bih opet ustala, time što ste mi uvijek pružali ruku. Mnogo je puta, Gospodine, nisam htjela, niti sam htjela shvatiti da ste me opet dozivali.«

³⁷ Korisno je uvijek iznova upozoravati na odnos između slobode i grijeha i na potrebu Božje milosti bez koje nije moguće biti slobodan. »Čovjek se može samo u slobodi okrenuti prema dobru. Tu slobodu naši suvremenici uvelike cijene i strastveno za njom tragaju. I s pravom! Ali često je promiču na krivi način, kao dopuštenje da se čini sve, samo ako godi, pa i zlo. Prava je, pak, sloboda izniman znak božanske slike u čovjeku. [...] Čovjekova sloboda, ranjena grijehom, može tu usmjerenost prema Bogu učiniti potpuno djelotvornom samo pomoću Božje milosti« (GS 17). Znakovit je u tome smislu, makar iz drukčijih i širih perspektiva, i naslov: J. RATZINGER / BENEDIKT XVI., *Osloboditi slobodu. Kršćani pred izazovima suvremenoga društva i politike*, Split, 2019.

ne vrijeđam i da mi oprostí moje velike grijehé« (Ž 9, 9). Terezija odbacuje svaku pomisao o potrebi ili korisnosti povratka na grijeh da bi se kušalo Božje milosrđe,³⁸ istodobno ne pripisujući sebi u tom smislu nikakve zasluge.³⁹

2.2. BOŽJE NEIZMJERNO MILOSRĐE I REALNA MOGUĆNOST VJEČNE PROPASTI

U knjizi *Moj život* Terezija opisuje svoju viziju pakla.⁴⁰ U zanimljivom i slikovitom opisu, koji zbog duljine teksta moramo izostaviti, Terezija se dotiče nekih tema koje su vrlo važne za razumijevanje milosrđa i korisne za teologiju milosrđa. Uz neospornost postojanja pakla, Terezija je uvjerená i »da će biti vjekovječno i da neće prestati nikada« (Ž 32, 2). Kod nje je dakle odbačena bilo kakva primisao govora o apokatastazi. Terezija je uz to sasvim sigurna da postoji realna mogućnost vječne propasti,⁴¹ kao i to da je ona to svojim grijesima zaslužila.⁴² Terezijina vizija nema informativni, a još manje reportažni smisao. Nije joj ni prvotni cilj potvrditi crkveni nauk. Ona je »dobro shvatila kako je to bila velika milost i kako je Gospodin htio da vidim na vlastite oči *odakle me je izbavilo njegovo milosrđe*« (Ž 32, 3). Stoga je njezin govor o paklu istodobno poziv na ozbiljnost, na obraćenje, ali i navještaj nade temeljene na Božjem milosrđu. Time se iz Terezijine vizije pakla i njoj pripadajuće svijesti o vlastitoj nesigurnosti spasenja i iskustvu Božjega milosrđa većega od svih grijeha jasno zaključuje da Terezija odbacuje bilo kakav oblik bilo preuzetnoga optimizma bilo beznadnoga pesimizma spasenja⁴³.

³⁸ Njezina djela jednostavno obiluju opisima kako je život u milosti, što podrazumijeva izbjegavanje grijeha i grješnih prigoda, najbolji način kušanja Božjega milosrđa: »počevši napuštati prigode i predavati se više molitvi, počeo mi je Gospodin udjeljivati milosti, kao da je želio, kako mi se učinilo, da ih htjednem primati« (Ž 23, 2).

³⁹ »Jako puno duša okreće se natrag zato što si jadvnice ne znaju pomoći. Vjerujem da bi tako napravila i moja da Gospodin nije tako milosrdno sve učinio sa svoje strane. I dok nije po svojoj dobroti sve sradio, Vaša će milost vidjeti da je kod mene bilo samo padanje i ustajanje« (Ž 31, 17).

⁴⁰ Riječ je o 32. poglavlju.

⁴¹ Ta se misao može vidjeti i u opisu početaka redovničkoga života. »Njegovo Veličanstvo udijelilo mi je, između ostalih, tu milost da nikada, pošto sam se počela pričlašćivati, nisam propustila ispovjediti ništa od onoga što bih mislila da je grijeh, makar bio i laki. No, *bez sumnje*, čini mi se da bi *moje spasenje bilo u velikoj nesigurnosti da sam tada umrla*, zato što su, s jedne strane, moji ispovjednici bili tako malo učeni, a s druge, i s mnogo strana, što sam bila nevaljala« (Ž 5, 10). (Kurziv je naš).

⁴² »Shvatila sam kako je Gospodin htio da vidim mjesto koje su mi nečastivi tamo bili pripravili, a ja pak zaslužila svojim grijesima« (Ž 32, 1). I još: »Istina je da sam, prema svojim grijesima, bila zaslužila još veću kaznu.« (Ž 32, 7).

⁴³ I u Terezijinoj viziji, i u vizijama pakla uopće, pa i u svim tvrdnjama o mogućnosti vječne propasti ističu se »s jedne strane ohrabrenje za pouzdanje u Božje milosrđe, s druge strane hitan poziv na obraćenje. Stoga su tvrdnje o paklu riječi upozorenja koje pozivaju na obraćenje«. W. KASPER, *Milosrđe*, 143.

Teološki gledano, sasvim je točna i vlastita nesigurnost spasenja, odnosno realna mogućnost vječne propasti, i sigurnost da je Božje milosrđe veće od svih grijeha, odnosno otvorena mogućnost spasenja svakomu čovjeku. Zahtjev pred kojim se nalazi teologija u tim promišljanjima jest da oboje uzme sa svom ozbiljnošću, odnosno da se naglašavanjem jednoga ne relativizira drugo. U svojoj knjizi o milosrđu kao temeljnom pojmu evanđelja i ključu kršćanskoga života W. Kasper sustavno pristupa odnosu između tih dviju tvrdnji u kontekstu Božje sveopće volje za spasenjem, a onkraj privlačnosti koju i danas budi nauk o apokatastazi. Njegova je temeljna teza da »postoji realna mogućnost vječne propasti i posvemašnjega promašaja smisla ljudskoga života«, ali je milosrđe Božje jamac da Bog svakomu čovjeku, ma kolika god bila njegova krivnja, daje mogućnost spasenja.⁴⁴ Kasper stoga smatra da realna mogućnost vječne propasti, odnosno čovjekovo »ne«, ne može biti jednako kao i ponuda Božjega milosrđa, odnosno Božje »da« čovjeku. On govori o *priusu* Božjega milosrđa koji »mora, kao prva riječ, imati i zadnju riječ«⁴⁵. To konkretno znači da je Bog milosrdni sudac, ali i da ne zaobilazi ljudsku slobodu. Upravo milosrđu pripada da ne prisiljava, nego potiče te time i zahtijeva odluku. I tu Kasper pogađa ono što mnogi teolozi previđaju, a to je da zahtjev i odluka na koju milosrđe potiče samim milosrđem bivaju i omogućeni.⁴⁶ Terezijina teologija milosrđa ovdje se pokazuje ne samo iznimno aktualnom nego i svojom jednostavnošću iznimno preciznom i jasnom. Pogledajmo tekst u kojem Terezija ide i dalje od navedenih argumenata:

»Neka se pouzdaje u Božju dobrotu, koja je veća od svih zala što ih možemo učiniti. On ne pamti našu nezahvalnost kada se mi, upoznavši se, hoćemo vratiti njegovu prijateljstvu, niti milosti koje nam je udijelio da bi nas kaznio zbog njih. Štoviše, pomažu da nam brže oprostí [...]. Nikada se ne umori dajući *niti se mogu iscrpsti njegova milosrđa. Nemojmo se ni mi umoriti primajući*« (Ž 19, 15).⁴⁷

⁴⁴ *Isto*, 143–145.

⁴⁵ *Isto*, 144.

⁴⁶ *Isto*, posebno 144–145.

⁴⁷ Papa Franjo, moguće i sam nadahnut svetom Terezijom, nekoliko je puta ponovio da se Bog ne umara opraštajući. Već na svome prvome *Angelusu* izrekao je riječi doista slične onima svete Terezije: »Bog se nikada ne umara opraštati nam, nikada! [...], problem je taj što se mi umaramo tražiti oprostjenje! On se nikada ne umara opraštati, ali se mi ponekad umorimo tražiti oprostjenje. Nemojmo se nikada umoriti, nemojmo se nikada umoriti!« FRANJO, *Angelus*, 17. 3. 2013. Dostupno na: https://www.vatican.va/content/francesco/hr/angelus/2013/documents/papa-francesco_angelus_20130317.html (14. 4. 2021.) Gotovo iste riječi, ovaj put s kristološkim naglaskom, ponovio je i na *Općoj audijenciji* 21. ožujka 2018.: »I ne zaboravite. Isus oprašta uvijek. Isus se ne umara opraštati. Mi smo ti koji se umaraju opraštati.« FRANJO, *Opća audijencija*, 21. 3. 2018. Dostupno na: <https://www.vatican.va/content/francesco/hr/audiences/2018/documents/papa->

Govorom o *neiscrpnosti Božjega milosrđa* Terezija nedvosmisleno ističe objektivni *prius* Božjega milosrđa. Paralelno s time upozorava na opasnost *umora od primanja* Božjega milosrđa, odnosno na realnu mogućnost zatvorenosti Božjem milosrđu. Može se reći da Terezija upravo u snažnom isticanju *priusa* Božjega milosrđa upozorava na čovjekovu odgovornost što podrazumijeva ozbiljno poimanje ljudske slobode.⁴⁸ Promišljanje suodnosa tih dviju teološki određujućih i – važno je uvijek iznova naglasiti – međusobno neponištavajućih tvrdnji koje nude siguran i nužan okvir promišljanja o ljudskom spasenju, prema shvaćanju svete Terezije, nipošto se ne bi smio artikulirati tako da se čini da je realna mogućnost propasti tek načelna, a konačno spasenje kao plod milosrđa jedina stvarna mogućnost. Ona naime piše da »joj najviše boli zadaju duše kršćana jer premda vidi da je milosrđe Božje toliko da se, koliko god loše živjeli, mogu popraviti i spasiti, boji se da mnogi budu osuđeni« (5 Z 2, 10).

Dok današnja teologija (uglavnom) barem načelno prihvaća, makar ne bez poteškoća, da je pakao vječan, pa i ono što je Tereziji sasvim jasno – realnu mogućnost vječne propasti, ono što se nalazi u njezinim drugim mislima – da je svojim grijesima zaslužila takvu propast i da se boji da mnogi budu osuđeni – najčešće se (prešutno) želi potisnuti u prostor nerealnoga ili se predstavlja kao nadiđeno te nedostojno današnje teologije. U tom su smislu Terezijine misli još više aktualne i izazovne.

3. Milosrđe kao konstanta duhovnoga života

Duhovni rast osobe sustavno je opisan u djelu *Zamak duše*. Djelo je podijeljeno u sedam velikih dijelova, nazvanih *Odaje*, u kojima se opisuje stanje duše od početka duhovnoga hoda (prve *Odaje*) do sjedinjenja duše s Bogom – duhovne ženidbe (sedme *Odaje*). Prijelaz iz jednih odaja u druge – dakle duhovni rast osobe – ostvaruje se inicijativom Božjega milosrđa. Već u drugom *Odajama* piše: »neka se uzdaju u Božje milosrđe i nimalo u sebe, i vidjet će kako [ih] Njegovo Veličanstvo vodi iz jednih odaja u druge« (2 Z 1, 9). Milosrđe je stoga neizostavan pojam teologije milosti i temeljna stvarnost cjelokupnoga duhovno-moralnoga razvoja⁴⁹.

francesco_20180321_udienza-generale.html (14. 4. 2021.) Slična se ideja pojavljuje i u *Misericordiae Vultus*: »Milosrđe će uvijek biti veće od svakoga grijeha, i nitko neće moći postaviti granicu ljubavi Boga koji oprašta« (MV 3).

⁴⁸ »Neka dade Njegovo Veličanstvo da se bojimo onoga koga se trebamo bojati i *da shvatimo kako nam veća šteta može doći od jednoga lakoga grijeha negoli od cijeloga pakla skupa*« (Ž 25, 19).

⁴⁹ Usp. M.-J. HUGUENIN, *L'esperienza della divina misericordia in Teresa di Gesù*, 319. To potvrđuje i progresivnost upotrebe riječi *milosrđe*. Primjerice u knjizi *Moj život* riječ *milosrđe* pojavljuje se 34 puta, dok se u *Zamku duše*, koji je gotovo dva puta manje djelo, ali je napisano desetak godina kasnije, ta riječ pojavljuje 48 puta.

Milosrđe nije nešto što stoji samo na početku duhovnoga puta i čega duhovna osoba nije potrebna u višim stadijima duhovnosti. Sasvim suprotno, milosrđe je konstanta duhovnoga rasta: »Zapravo, u svim stanjima potrebno je da nam snaga dolazi od Boga. Njegovo Veličanstvo neka nam je daje po Svojem milosrđu« (1 Z 2, 12). Promišljanje milosrđa kao *snage koja nam dolazi od Boga*, odnosno kao izvora i glavne pokretačke snage kršćanskoga (duhovnoga i moralnoga) života otkriva nam kršćanstvo slobodno od dogmatizma, moralizma i legalizma. Ono pomaže razumjeti da je kršćanin uvijek dužnik, odnosno da je duhovan (krjepostan) u onoj mjeri u kojoj za sve zahvaljuje Bogu: »Nikada nećemo moći posve shvatiti što dugujemo svome Gospodinu i Bogu i svu veledušnost njegova milosrđa« (VDB 12, 5). To je za Tereziju toliko važno da je uvjeren da su nezahvalnost i nedovoljna svijest o Božjem milosrđu gori i od grijeha. Zapravo, nezahvalnost je izvor svih grijeha jer je vrata oholosti, samodostatnosti. U takvim je stanjima opet potrebno otvoriti se Božjem milosrđu.⁵⁰

Jedan od važnih pokazatelja duhovnoga rasta sposobnost je prepoznavanja i priznanja vlastitih grijeha, i ona je također dar Božjega milosrđa. Veće iskustvo milosrđa rađa većom sviješću o grijehu, većom osjetljivošću, rasvijetljenošću, čini savjest nježnijom: »Bol zbog grijeha sve više raste što se više prima od našega Boga« (6 Z 7, 1), veli naša svetica. Često se u tom kontekstu čuje prigovor da Terezija dosta govori o grijehu i da je presubjektivna. Dijelom i jest tako, što je sasvim opravdano zato što govori o vlastitim iskustvima vjere. Ali Terezija ne govori o sebi kao grješnici, o svojoj bijedi, vrteći se oko sebe same, nego na način da kontemplira Božju veličinu, darežljivost..., da svjedoči Božju ljubav. Čak ne traži ni kaznu za grijeha kako bi bila mirna.⁵¹ Ona nije *tek grješnica*; ona je *grješnica kojoj se Bog smilovao*. Može se reći da govori o grijesima jer za nju sakriti grijeha znači ne dopustiti Bogu da objavi »svu raskoš« svoga milosrđa: »Što je zlo veće, više sja veliko dobro Vaših milosrđa« (Ž 14, 10). Iz toga je jasno da veličanje milosrđa Tereziju nipošto ne

⁵⁰ »Je li moguće, Gospodine, da ima duša koja dođe do toga da joj Vi udjeljujete takve milosti i naslade, te shvati da se Vi naslađujete s njome, koja će Vas ponovno uvrijediti nakon tolikih milosti i tako velikih dokaza ljubavi kojom je ljubite, u što se ne može sumnjati, jer se jasno vidi djelo? – Da, zacijelo ima, i ne jedanput, nego mnogo puta, jer sam to ja. I neka se udostoji Vaša dobrot, Gospodine, da budem samo ja ta nezahvalnica i ta koja sam počinila tako veliku pakost te iskazala tako neizmjernu nezahvalnost, jer je čak iz nje izvukla neko dobro Vaša beskonačna dobrot. Što je zlo veće, više sja veliko dobro Vaših milosrđa« (Ž 14, 10).

⁵¹ »Ah, Gospodaru duše moje! Kako li ću moći uzveličati milosti koje ste mi tijekom tih godina dijelili! I kako ste me u to vrijeme, kada sam Vas najviše vrijeđala, za kratko vrijeme pripravljali, uz vrlo veliko kajanje, da uživam Vaše blagodati i milosti! Zapravo posizali ste, Kralju moj, za najprofijnijom i najmučnijom kaznom što je za me mogla postojati, kao Onaj koji je dobro razaznao ono što će mi biti najmučnije. Moja ste nedjela kažnjavali velikim darovima. [...] Primati milosti, kada sam bila upala u teške grijeha, za moj položaj bijaše puno mučnije negoli primati kazne« (Ž 7, 19).

dovodi do relativiziranja ni opravdanja grijeha. Konačno, onaj tko živi i promišlja *primat milosrđa* ne bavi se samozadovoljno ni vlastitom duhovnosti jer zna da je dar, čisti plod milosrđa, ali ne bavi se ni očajnički grijesima jer zna da je milosrđe jače od svih grijeha. Terezija se, kako smo mogli vidjeti i u prethodnom poglavlju, ne oslanja ni na svoje duhovne uspjehe⁵² ni na svoj moralno ispravan život. Ona se oslanja na »ono više« od Boga, a to je njegovo milosrđe – »Njegovo Veličanstvo dobro zna da mogu pomišljati jedino na Njegovo milosrđe« (3 Z 1, 3) – koje nema granica i koje je za Tereziju jamac trajne Božje prisutnosti: »veliko joj milosrđe iskazuje time što ne odlazi od nje« (7 Z 1, 9). Ali milosrđe je potrebno i kako nam duhovni rast nikada ne bi postao razlog oholosti, uzdizanja, a time i velikih padova.

Možda se najbolja tvrdnja i najbolja potvrda o nužnosti Božjega milosrđa u svim fazama duhovnoga života, odnosno pokazatelj da je milosrđe konstanta duhovnoga rasta, nalazi u Terezijinu opisu duhovne ženidbe, dakle u opisu vrhunca duhovnoga života, sjedinjenju duše s Bogom:

»a kako su u ovim Njegovim veličanstvenostima još bolje upoznale svoje jade i još im se većima čine njihovi grijesi, katkad su takve da se ne usuđuju podignuti oči, poput carinika, a drugi su put pak željne da im se skonča život zato da budu na sigurnome, premda ubrzo, poradi ljubavi kojom Ga ljube, ponovno žele živjeti zato da Mu služe i u svemu što ih snađe uzdaju se u Njegovo milosrđe« (7 Z 3, 14).

Kratak zaključak

Sveta Terezija Avilska u svom je životu iskusila i promišljala te u svojim djelima pokazala važnost Božjega milosrđa u kršćanskom životu. Svojim je mislima poticaj i teologiji i duhovnosti. Terezijino iskustvo doista pomaže razumjeti što znači da je Bog milosrdan: on je sama ljubav i iz bujice svoje ljubavi dolazi čovjeku; želi ga osposobiti za čistu ljubav koja nema vlastitih probitaka. Milosrđe je prema tomu Božje svojstvo, ali i način na koji Bog ulazi u život čovjeka, odnosno put Boga s čovjekom koji ljudsku povijest čini poviješću spasenja. Milosrđe je kod Terezije i temeljna pretpostavka nepatvorene kršćanske egzistencije. Jedino življenje i reflektiranje kršćanstva iz milosrđa potvrđuje besplatnost Božje ljubavi i oslobađa od dogmatizma i moralizma. Tako shvaćeno kršćanstvo nipošto nije jeftino ili nezahtevno. Sasvim suprotno: Božje milosrđe ključni je poticaj na ozbiljnost, ali i na poniznost te samim time kritika religije zasluga.

⁵² Uz duhovne plodove na unutarnjem i vanjskom području (npr. osnutci samostana), Terezija je poznata i po različitim mističnim fenomenima kojima ona sama nikada nije pridavala vlastite zasluge niti je prema njima definirala duhovni rast.

Spoznaja da je milosrđe ključni pojam Terezijina iskustva oslobađa čitatelja možebitnih predrasuda vezanih uz našu sveticu, kao primjerice mišljenja da je riječ o nekom *übermenschu*, koji je imao spektakularna iskustva prosječnom vjerniku neostvariva, pa time i bez posebnoga značenja. Terezija, žena »koja predstavlja jedan od vrhunaca kršćanske duhovnosti svih vremena« (Benedikt XVI.), svu svoju duhovnost, sva svoja iskustva pripovijeda samo ako u njima vidi mogući poticaj da se u drugima p(r)obudi nada; da svi uzvjeruju da je Božje milosrđe veće od svih naših grijeha; da je Bog nježan i da »nema kod njega pristranosti. Sve ljubi« (Ž 27, 12).

MISERICORDIA IN TERESA D'AVILA. ASPETTI FONDAMENTALI E CONTRIBUTI ALLA TEOLOGIA DELLA MISERICORDIA

Edvard PUNDA*

Riassunto: *In questo articolo riflettiamo sulla realtà e sul concetto di misericordia come ne ha fatto esperienza e come viene inteso da santa Teresa d'Avila. Allo stesso tempo, desideriamo vedere quanto le sue esperienze e le sue riflessioni siano attuali e rappresentino una sfida per la teologia odierna. Nella prima parte cerchiamo di mostrare l'attualità della misericordia come concetto teologico e, in tal senso, riflettere pure in modo sistematico-teologico sulla misericordia in santa Teresa. Verrà dimostrato che la misericordia non è solo una tematica importante, ma anche il punto di partenza della teologia teresiana. Nella seconda parte svilupperemo l'importante tematica riguardante il rapporto fra misericordia e salvezza. Dall'osservazione di questo rapporto possiamo capire nel migliore dei modi il significato cruciale della misericordia divina per l'uomo. Qui verrà tematizzata anche la tematica della possibilità della dannazione eterna e verranno offerti, tramite la presentazione di alcune riflessioni teresiane, degli stimoli per la teologia. Nella terza parte viene mostrato come secondo santa Teresa la misericordia sia una costante della vita spirituale, una realtà che accompagna l'intera crescita spirituale.*

Parole chiave: *misericordia, Teresa d'Avila, onnipotenza di Dio, salvezza, misericordia-peccato, crescita spirituale.*

* Prof. Ass. Edvard Punda, Facoltà di Teologia Cattolica di Split, Università di Split, Zrinsko frankopanska 19, 21000 Split, Repubblica di Croazia, donedvard@gmail.com